عبدالمنان غازی پور

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حسبنا اللہ ونعم الوکیل

کبریٰ مع عکسی

مصنفہ

علامہ علی بن محمد السید الشریف الجرجانی قدس سرہ

ناشر: وسیم بکڈپو، ۱۵۶۵ سوئی والان
نئی دہلی ۲

Scanned with CamScanner

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بدان که آدمی را[1] قوتی[2] ست درا که منتقش می گردد در وے صورِ[3] اشیا چنانکه در آئینه[4]
الحاق تا برائے تانیث است و آنچه برائے مطابقت گفته‌ایم نیست زیرا که موصوف این قاعده مخصوص عربی ست ۱۲

لیکن در آئینه حاصل نشود مگر صورِ محسوسات[5] و در قوتِ مدرکهٔ انسانی حاصل شود صورِ محسوسات

و معقولات و محسوس آن ست که یکی از حواس پنجگانه که آن باصره[6] و سامعه و شامه و ذائقه و کالباطل ۱۲

لامسه است مدرک شود[8] و معقول آنست که باینها مدرک نشود[9] و هر صورتی که در قوت مدرکهٔ انسانی که آن را ذهن

ف۱ یعنی هر آدمی را ما زیرا که صحت و تفریع و استثناء در اصل آخر از فصول بیان حاجت در قول او که پس بر همه کس لازم است که طریق نظر او صحت و فساد آن را بشناسد الخ موقوف بر حصول علم نسبت بهر آدمی بر حصول قوت مدرکه است نسبت بهر آدمی چنانکه ظاهر ست و از ین جا ظاهر شده علم صحت حمل های تنکیر و اراده فرد منتشر ۱۲ س۔ ف۲ قوت بحسب لغت می تواند که مصدر باشد بمعنی توانا شدن که ما یتقوی به را باو نامیده باشند و می تواند که مشتق باشد و اشتقاق او از برائے ما یتقوی به باشد چرا که صیغه فعلة مشترک است میان هر دو بالجمله قوت در لغت چیزیست که بسبب تمکن و اقتدار شود بر کردن کاری ۱۲ اشش۔ ف۳ بدان که در حصول صور اشیاء در نفس ناطقه محققان را اختلاف است بعد از اتفاق بر آن که مدرک جمیع اشیاء خواه کلی یا جزئی خواه مجرد یا مادی نفس ناطقه است و نسبت ادراک بحواس از قبیل نسبت قطع بسکین ست بعضی بر آن رفته که صورت اشیاء مطلقاً در نفس ناطقه حاصل است بعضی بالذات بحصول کلیات و جزئیات مجرده و بعضی بواسطهٔ حواس چون صور جزئیات جسمانیه چرا که مدرک اشیاء مطلقاً نفس ناطقه است۔ پس اگر در صورتے که ادراک و علم عبارت از اوست در حواس حاصل شود لازم آید که امرے که ادراک علم بر وی قائم ست مدرک و عالم نباشد و امرے که ادراک و علم باو قائم نیست مدرک و عالم باشد و این هر دو باطل است و جمهور بر آن رفته اند که صور کلیات و جزئیات مجرده در نفس ناطقه حاصل است و صور جزئیات جسمانیه در حواس که آلات نفس ناطقه اند بمنزله الواح در کنار اطفال هذا خلاصة ما فی الشرح ۱۲ ف۴ مذهب جمهور مشائین این است که حصول صورت در آئینه وهمی ست و اغلاط حس ست و بحقیقت مرئی صورت خارجی است که مقابل آئینه ست

خوانند حاصل شود یا تصور باشد یا تصدیق زیرا که آں صورت حاصله اگر صورت نسبت

چیزیست بچیزے بایجاب چنانکه گوئی زید نویسنده است یا بسلب چنانکه گوئی زید نویسنده نیست

یعنی چوں ادراک آں نسبت

آں صورت را تصدیق خوانند و اگر آں صورت حاصله غیر صورت نسبت مذکور است آں را

تصور خوانند۔ پس علم که عبارت از ادراک ست منحصر شد در تصور و تصدیق۔ **فصل** بعد ازیں

معلوم شود که نسبت چیزے بچیزی خواه بایجاب خواه بسلب بر سه وجه است یکی حملی چنانکه

معلوم شد دوم اتصالی چنانکه گوئی اگر آفتاب بر آمده باشد روز باشد یا گوئی نیست چنیں که

اگر آفتاب بر آمده باشد شب باشد سوم انفصالی چنانکه گوئی ایں عدد یا زوج باشد یا فرد یا گوئی نیست چنیں که ایں شخص یا انسان باشد

---

[۱] یعنی اگر تصور است تصدیق نیست و اگر تصدیق ست تصور نیست و اگر تصور نیست تصدیق ست اگر تصدیق نیست تصور

یا حیوان۔ پس ادراک نسبتِ حملی و اتصالی و انفصالی بایجاب یا بسلب تصدیق

یعنی ماورائی نسبت حملی و اتصالی بایجاب یا بسلب تصور باشد ۱۲ ش

باشد و آں را حکم نیز خوانند و ادراکِ ماورائے اینہا تصور باشد چوں تصدیق ادراکِ

ان کے علاوہ

نسبت چیزیست بچیزے بایجاب یا بسلب ناچار است او را از سہ تصور یکی تصورِ منسوب الیہ کہ

آں را محکوم علیہ خوانند دوم تصورِ منسوب کہ آنرا محکوم بہ خوانند سوم تصورِ نسبت بین بین کہ آں را

در قضایاے حملیہ و نسبت اتصالیہ ۱۲ یعنی محکوم بہ چنانکہ حکم کردہ شدہ بر محکوم علیہ ۱۲ ش

نسبت حکمیہ خوانند مثلاً در تصدیق باآنکہ زید قائم ست ناچار باشد از تصورِ زید کہ محکوم علیہ

در چنیں تصدیق باآں کہ زید قائم نیست ۱۲

است و از تصورِ قائم کہ محکوم بہ است و از تصورِ نسبت میانِ زید و قائم کہ نسبت حکمیہ است تا بعد

محمول ۱۲ یعنی ادراک آں موقوع است یا لا موقوع بروجہ اذعان ۱۲ ش

ازاں ادراکِ آں نسبت بروجہ ایجاب یا بسلب حاصل شود۔ پس ہر تصدیق موقوف باشد بر تصور

[illegible]

محکوم علیه و تصورِ محکوم به و تصورِ نسبتِ حکمیه لیکن هیچ کدام ازین تصورات ثلثه نزدِ اہلِ تحقیق جزء تصدیق نیست فصل بدانکه تصور بر دو قسم ست یکی آنکه در حصولِ او احتیاجِ

از محسوسات ۱۲

بنظری و فکری نباشد چوں تصور حرارت و برودت و سیاہی و سفیدی و مانندِ

حاصل گردد بقوت باصره ۱۲ — حاصل شود بقوت لامسه ۱۲

آں و ایں قسم را تصور ضروری خوانند دوم آنکه در حصولِ او احتیاج باشد بنظری و فکری چوں

یعنی بدیہی در بعض نسخ ۱۲

تصورِ روح و ملک و جن و مانندِ آں و ایں قسم را تصور نظری خوانند۔ و برہمیں قیاس تصدیق

بنابر آنکه حصول او نمی باشد مگر بنظر ۱۲

نیز بر دو قسم ست یکی تصدیق ضروری که محتاج نباشد بنظری و فکری چوں تصدیق بآنکه آفتاب

در بعضے نسخہا تصدیق بدیہی گویند ۱۲

روشن است و آتش گرم ست دوم تصدیق نظری که محتاج باشد بنظری و فکری چون تصدیق بآن که

صانعِ عالم موجود است و عالم حادث ست[1] و غیر آن **فصل** تصورِ نظری را تصوّر ضروری

یعنی آفریننده ١٢ ش

قیاس نظری است ١٢ ش

و تصدیقِ نظری را از تصدیق ضروری حاصل میتوان کرد بطریقِ نظر و فکر و آن

عبارت است از ترتیبِ[2] تصورات یا تصدیقاتِ حاصله بر وجهیکه[3] ادا

ضروریه یا منتهیا بتصورات و تصدیقات ضروریه ١٢

کند بحصولِ تصوری یا تصدیقی که حاصل[4] نبوده باشد چنانکه تصورِ حیوان[5] را با

یعنی متصور و مصدق بهما ١٢

تصور ناطق جمع کنی و گوئی حیوانِ[6] ناطق ازینجا تصورِ انسان که حاصل نبوده باشد حاصل[8]

شود چنانکه تصدیق بآنکه عالم متغیر ست با تصدیق بآنکه هرچه متغیر ست حادث ست جمع کنی و چنین گوئی

---

[1] حادث است بحدوث ذاتی یعنی محتاج ست در وجود بفاعل یا بحدوث ذاتی یعنی مسبوق ست وجود او بعدم بر تقدیر

که عالم متغیرست و ہرچہ متغیرست حادث ست ازینجا تصدیق بآنکہ عالم حادث ست حاصل شود فصل امتیازِ آدمی از دیگر حیوانات بآنست که او مجہولات را از معلومات

نظریہ را از معلومات ضروریہ یا منتہی بضروریہ ۱۲ ش

بطریق نظر حاصل میتواند کرد بخلافِ سائرِ حیوانات۔ پس برہمہ کس لازم ست کہ

بروجہ ثواب ۱۲ ش

طریق نظر و صحت و فساد آنرا بشناسند تا چون خواہند کہ ہر مجہول تصوری یا تصدیقی را از معلومات تصوریہ یا تصدیقیہ بروجہ صواب حاصل کنند توانند کرد و کسانیکہ من عنداللہ مؤید باشند

متبادر از کلمہ یائے بسبب ست و متبادر بسبب طبیعت خلافی ست ۱۲ ش

بنفوسِ قدسیہ ایشان در دانستنِ چیزہا محتاج بنظر نباشند فصل بدانکہ در عرفِ علمائے این فن

یعنی تصورات را معرف می گویند بحقیقت حجت معانی ست چنانکہ بیاید ۱۲ ش

آن تصوراتِ مرتبہ را کہ موصل شوند بتصور دیگر معرف و قولِ شارح خوانند و آن

یعنی مصدق [illegible] معرف بشکل قیاس ۱۲ ش [illegible] نشود

تصدیقاتِ مرتبہ را کہ موصل شوند بتصدیق دیگر حجت و دلیل خوانند

پس مقصود دریں فن دانستنِ معرف و حجت ست و شکی نیست کہ معرف و حجّت فی الحقیقت

معانی ست نہ الفاظ مثلاً معرفِ انسان معنی حیوانِ ناطق ست نہ لفظِ آں و حجت حدوثِ عالم معنی

وہو ما یصدق لشئی ۱۲

ای مباحث الفاظ

قضایائے مذکورہ است نہ الفاظ آں پس صاحب ایں فن را بالذات احتیاج بالفاظ نیست

یعنی استفادہ ارشاد بحث کند از حال الفاظ ۱۲

لیکن چوں تفہم و تفہیم معانی بالفاظ و عبارت است ازیں جہت واجب شد برو ے کہ نظر کند در

یعنی فائدہ ۱۲ یعنی بر صاحب ایں فن ۱۲

حال الفاظ باعتبارِ دلالت او بر معنی **فصل** دلالت بودنِ شئی ست بحیثیتی کہ از علم بودی لازم آید

علم بشئی دیگر و آں شئی اوّل را دال گویند و ثانی را مدلول و وضع تخصیصِ شئی ست بشئی دیگر بر وجہیکہ

از علمِ بشئی اوّل حاصل شود علم بشئی ثانی پس وضع سببی ست از اسباب دلالت و اقسامِ دلالت بحکم

تتبع ۱۲ ودرمیان ہر دو نسبت عام و خاص مطلق ست ۱۲ م

استقرار بر سہ قسم ست اوّل دلالتِ وضعیّہ راکہ وضع را در و مدخل ست و آں در الفاظ باشد

ای جعل جاعل را دخل درو انست ۱۲

لہ دتقریر دلیل آں کہ مقصود یا معرفت دریں فن موصل بتصور و موصل بتصدیق ست و ہر موصل بتصدیق حجت ست نا

چوں دلالت لفظ زید بر ذاتِ وی و در غیر الفاظ باشد چوں دلالتِ خطوط و عقود و
کہ آں ماہیت انسانیہ مع التشخص ست ۱۲ — المفاصل للتمانی دلیہ ۱۲ — ایں ہارا دوال ابو کویند ۱۲

اشارات و نصب بر معانی کہ از ایشاں مفہوم گردد دوم دلالتِ[۵۱] عقلیہ کہ بمقتضائے
نشان معلم ۱۲
بضمتین جمع نصبۃ وہی ما وضع لمعرفۃ الطریق ۱۲

عقل ست و ایں نیز در الفاظ باشد چوں دلالت لفظ دیز کہ مسموع باشد از ورائے[۵۲]
اے اقتضائے عقل را در آں دخل ست ۱۲ — مقلوب زید ۱۲

جدار بر وجود لافظ و در غیرِ الفاظ چوں دلالتِ مصنوع بر صانع سوم دلالتِ طبعیہ
بالکسر دیوار جدر بضمتین جمع ۱۲

کہ بمقتضائے طبع باشد و ایں در الفاظ یافتہ شود چوں دلالتِ[۵۳] اُح اُح بر درد
اے اقتضائے طبع را دراں دخل بود ۱۲

سینہ و در غیرِ الفاظ باشد چوں دلالتِ[۵۴] حمرت بر خجل و صفرت بر وجل فصل آنچہ
سرخی ۱۲ — زردی — بکسر جیم ترسندہ شرمندہ ۱۲

از دلالت معتبر ست دلالتِ لفظیہ[۵۵] وضعیہ ست زیرا کہ فائدہ و استفادۂ معانی معتاد
دریں جا ۱۲ — عادت کردہ شدہ ۱۲

بایں طریق ست و ایں دلالت منحصر[۵۶] ست در مطابقت و تضمن و التزام و مطابقت[۵۷] دلالتِ

[illegible]

لفظ ست بر تمام معنی موضوع لہ خود از ان جہت کہ تمام معنی موضوع لہ اوست چون دلالتِ لفظ انسان[ف۱] بر معنیٔ حیوانِ ناطق و تضمن دلالتِ لفظ ست بر جزءِ معنی موضوع لہ خود از اں جہت کہ جزءِ معنی موضوع لہ اوست چوں دلالتِ لفظِ انسان[ف۲] بر معنی حیوان تنہا و یا بر معنیٔ ناطق تنہا و التزام[ف۳] دلالت لفظ ست بر معنیٔ خارجِ لازم موضوع لہ خود ازانجہت کہ آں خارج لازم موضوع لہ اوست چوں دلالتِ لفظ انسان[ف۴] بر معنی قابلِ علم و صنعت کتابت **فصل** پوشیدہ نیست کہ لفظ بر تمام موضوع لہ خود بمجرد[ف۵] وضع دلالت کند بر جزءِ موضوع بواسطۂ[ف۶] آنکہ فہم کل بی فہم جزء ممکن نیست لیکن دلالتِ لفظ بر خارج معنی موضوع لہ

خود محتاج[۱] ست بلزومِ آن خارج معنی موضوع لہ خود در ذہن بایں معنی کہ آن خارج

عقلاً و عرفاً ۱۲

بحیثیتے باشد کہ ہرگاہ موضوع لہ در ذہن حاصل شود آن خارج[۲] نیز حاصل شود و اگر ایں چنیں

نہ باشد آن لفظ را بروئے دلالتِ کلی دائمی نباشد و پیشِ اصحابِ ایں فن دلالتِ کلی دائمی معتبر

ای منطقیین ۱۲

است و اما پیشِ علمائے اصول و بیان دلالت فی الجملہ کافی ست پس لزومِ عقلی پیشِ ایشان

ای علم ۱۲ ای علم ۱۲

شرط نباشد بلکہ لزوم فی الجملہ بسند است **فصل** ہرگاہ کہ موضوع[۳] لہ لفظ بسیط باشد و اورا

لازمِ ذہنی نباشد آنجا دلالتِ مطابقت باشد بے تضمن و التزام لیکن دلالتِ تضمن و التزام

نیز ست ۱۲

بی مطابقت[۶] صورت نہ بندد و اگر موضوع لہ بسیط باشد و اورا لازمِ ذہنی بود آنجا دلالت التزام

جہت بودن لازم ذہنی ۱۲

باشد بے تضمن و اگر موضوع لہ لفظِ مرکب باشد و اورا لازمِ ذہنی نباشد آنجا دلالتِ تضمن باشد

بی التزام **فصل** لفظ؎۱ را چوں در موضوع؎۲ لہ خود استعمال؎۳ کنند آنرا حقیقت؎۴ خوانند
جہت نبودن لازم ذہنی ۱۲

چوں در جزء موضوع لہ یا در خارجِ وی استعمال کنند مجاز؎۵ خوانند و اینجا احتیاج بقرینہ
چنانکہ در تضمن ۱۲ چنانکہ در التزام ۱۲ خواہ لفظی خواہ معنوی ۱۲ [illegible]

باشد **فصل** لفظ را چوں یک موضوع لہ باشد آنرا مفرد خوانند و اگر زیادہ باشد آں را

مشترک؎۶ خوانند و در ہر معنی محتاج بقرینہ باشد چوں لفظِ عین و اگر دو لفظ ازیرا
کہ موضوع است برائے چشم و

برائے یک معنی موضوع باشد آنرا مترادفان؎۷ خوانند چوں انسان و بشر و اگر ہر یکے
ذات و زانو وغیرہ۔ ای باشد معنی ہر دو لفظ واحد ۱۲ برائے آنکہ مباینت مفارقت است

را موضوع لہ دیگر باشد آن را متباینان؎۸ خوانند چوں انسان و فرس
پس ہر دو لفظ متفارقان در استعمال باشد ۱۲

فصل لفظِ دال بر معنی[۵۱] مطابقت. بر دو قسم ست مفرد و مرکب مرکب آں باشد که
جزء لفظ وی دلالت کند بر جزء معنی مقصودِ وی و دلالتش مقصود باشد چوں رامی الحجارة[۵۲] و مفرد
آن ست که این چنین نباشد و ایں بر چهار قسم باشد یکی آنکه جزء ندارد چوں همزهٔ استفهام۔
دوم آنکه جزء دارد و لیکن آں جزء دلالت بر جزء معنی ندارد اصلاً چوں زید سوم آنکه
(اجزای لفظ زید از زا و یا و دال) (لکن جزء لفظ دلالت نمی کند)
جزء دارد و آں جزء دلالت دارد بر معنی لیکن بر جزء معنی مقصود دلالت ندارد چوں عبد الله
در حالتِ[۵۳] علمیت چهارم آنکه جزء دارد و آں جزء دلالت دارد بر جزء معنی مقصود لیکن آں دلالت مقصود
نباشد چوں[۵۴] حیوانِ ناطق در حالتی که علمِ شخصِ انسان باشد فصل[۵۵] مفرد بر سه قسم ست اسم و
کلمه و ادات زیرا که معنی لفظِ مفرد اگر ناتمام بود یعنی صلاحیت ندارد که محکوم علیه و محکوم به شود
(ای در منطق)
آں را دریں فن ادات[۵۶] خوانند و در نحو حرف و اگر معنی وے تمام ست پس خالی ازاں نیست که مستقلا دارد (حیثیت)

که محکوم علیه شود یا نه اگر ندارد آنرا کلمه گویند ودر نحو فعل واگر صلاحیت دارد آنرا اسم
یعنی محکوم علیه شدن ندارد ۱۲
خوانند فصل لفظِ مرکب بر دو قسم است تام وغیر تام - تام آن ست که سکوت بر وے
صحیح باشد چون متکلم بر آنجا سکوت کند مخاطب را انتظارے نباشد ای آنچنان انتظارے
چون زید قائم ۱۲
که با محکوم علیه باشد بے محکوم به وبا محکوم به باشد بے محکوم علیه ومرکب تام اگر فی نفسه محتمل
صدق وکذب باشد آنرا خبر وقضیه خوانند واین عمده است درباب تصدیقات واگر محتمل نه
باشد آنرا انشاء خوانند خواه دلالت کند بالذات بر طلب چون امر ونهی واستفهام وخواه دلالت

فی الذہن ۱۲ صورۃ حصول وہو طلب

تمنی برطلب چون لیتنی وترجی وتعجب ندا و مانند آن و این قسم یعنی انشا معتبر است در محاورات
دیو طلب لاقبال بحرف نائب مناب ادعو لفظا او تقدیرا ۱۲
وغیر تام آنست که بر وے سکوت صحیح نباشد و این منقسم می شود بترکیبِ تقییدی که در وے
جزو دوم قیدِ اول باشد خواه باضافت چون غلامِ زید خواه بوصف چون حیوانِ ناطق و این
عمده است در بابِ تصورات وترکیب غیر تقییدی چون فی الدار وخمسة عشر فصل ادراکِ
از جهت واقع شدن معرف ۱۲ که در وے جزو دوم قید اول نباشد ۱۲ که مرکب است از دو اسم
معانی الفاظِ مفرده وادراکِ معانی مرکباتِ غیر تامه وادراک معانی مرکبات تامه
تقییدی باشد یا غیر تقییدی ۱۲ که ذکر کردیم ۱۲
انشائیه وادراک معانی مرکبات موهومه وادراکِ معانی مرکباتِ مشکوکه مجموع تصورات باشد
[illegible]

[illegible]

وادراکِ معنی خبر و قضیه تصدیق باشد این ست مباحث الفاظِ چونکه مناسبِ این مقام ست
جهت بودن اذعان نسبت ۱۲
چون تصدیق موقوف بود بر تصور ازین جهت بیانِ احوالِ تصورات را مقدم داشتم
در ذکر ۱۲ ای تصور محکوم علیه ۱۲
بر بیانِ احوالِ تصدیقات **فصل** هرچه در ذهن متصور شود اگر نفسِ تصورِ وی مانع از
وقوعِ شرکت بود بین کثیرین آن را جزئی حقیقی خوانند چون زید۔ و اگر نفس تصورِ وی
بنا برآنکه جزئیت از نظرِ حقیقت مانع حرکت است ۱۲
مانعِ وقوعِ شرکت نباشد بین کثیرین آن را کلی خوانند چون انسان و هر یک از ان
[illegible] چون زید
کثیرین را افرادِ آن کلی و جزئی اضافی وی خوانند و جزئی اضافی شاید که جزئی حقیقی
از جهت غیر خود سند ست ۱۲
باشد چون زید بقیاسِ انسان و شاید که کلی باشد فی نفسه لیکن جزئی اضافی کلی دیگر باشد
چون انسان بقیاس حیوان **فصل** کلی را چون قیاس کنیم با حقیقتِ افرادِ خود یا تمام

Scanned with CamScanner

حقیقت افرادِ خود باشد یا جزءِ حقیقتِ افرادِ خود باشد یا خارج از حقیقتِ افرادِ خود

ای داخل حقیقت ۱۲ این را عرضی گویند ۱۲

باشد آنکه تمام حقیقتِ افرادِ خود باشد نوعِ حقیقی خواندن چون انسان که تمام ماہیت

زید و عمرو و بکر و خالد ست و ایشان را از یکدیگر امتیازی نیست الا بعوارض مشخصہ معینہ که

مثلاً زید کوتاہ ست و عمرو دراز ست [illegible] فربہ ست یعنی سیاہ فام ۱۲

درحقیقت و ماہیتِ انسان مدخل ندارد و چون نوعِ حقیقی تمام ماہیتِ افرادِ

خود ست افرادِ وی متفقۃ الحقیقۃ باشد پس ہرگاہ که از فردِ وی یا افرادِ وی بما ہو

مثلاً زید وعمرو ہم ۱۲ مثلاً زید ماہو ۱۲

سوال کند آن نوع در جواب مقول شود پس نوع کلی باشد که مقول شود بر امورِ متفقۃ

پس کلی جنس است ۱۲ محمول ۱۲

الحقیقۃ در جوابِ ماہو مثلاً ہرگاہ که گویند ما زید و بکر جواب انسان باشد و آنکه جزءِ حقیقت

افرادِ خود باشد آن را ذاتی گویند و آن منحصر ست در جنس و فصل زیرا که جزءِ حقیقت افرادِ خود

اگر تمام مشترک باشد میانِ این حقیقت و حقیقتِ دیگر آنرا جنس خوانند و مراد
بتمام مشترک آنست کہ میان آن دو حقیقت ہیچ جزءِ مشترک خارجِ آن نباشد چون
یعنی جزء جزء مشترک کہ میان ہر دو بالکل جزء باشد [illegible] جزء جزء مختص
ازان یا جزء و جزء جزء ۱۲
حیوان کہ تمام مشترک ست میانِ حقیقتِ انسان و حقیقتِ[1] فرس زیرا کہ انسان فرس
بایک دیگر مشترک اند در ذاتیاتِ بسیار چون جوہر و قابلِ ابعاد الثلثۃ و نامی و حساس متحرک
یعنی طول و عرض و عمق ۱۲
بالارادۃ و حیوان عبارت ازیں مجموع است و جنس چون تمام مشترک ست میانِ امور مختلفہ
ای انسان و فرس ۱۲
الحقائق پس ہرگاہ کہ ازاں امور مختلفۃ الحقائق بماہو[2] سوال کنند جنس در جواب مقول شود مثلاً
ہرگاہ کہ از انسان و فرس بماہما سوال کنند جواب حیوان باشد زیرا کہ سوال ایں ہنگام
از تمام حقیقت مشترک ست و آن حیوان ست و اگر از انسان تنہا بما ہو سوال کنند
سوال از تمام حقیقت مختصۃ[3] او باشد و حیوان در جواب نشاید گفت بلکہ در جواب حیوان ناطق
کہ آن حد تام ست ۱۲
باید گفت و ازیں جا معلوم شد کہ جنس کلی ست کہ مقول شود

---

[1] برائے این کہ نیست کدام جزء مشترک میان انسان و فرس

امورِ[1] مختلفه الحقائق[2] در جواب ماهو[3] و شاید که یک حقیقت را اجناس متعدده باشد بعضی فوق بعضی تحت چون حیوان که جنس انسان ست فوقِ او جسم نامی ست و فوقِ جسم نامی جسم مطلق ست و فوقِ جسمِ مطلق جوهر ست و آن جنس[4] که در جواب از جمیع مشارکات در آن جنس واقع شود آنرا جنسِ قریب خوانند چون حیوان که هرچه با انسان در حیوانیت شریک است چون او را با انسان در سوال جمع کنی جواب حیوان باشد و آن جنس که در جواب از جمیع مشارکات واقع نشود آنرا جنسِ بعید[5] خوانند چون جسمِ نامی که مشترک ست میانِ انسان و حیوانات و نباتات لیکن در جواب سوال

مثل فرس و بقر و غیرہما ۱۲

از انسان با نباتات مقول میشود در جواب سوال از انسان با حیوانات و دیگر مقول[عہ] نمیشود
چون فرس ۱۲

هر جنس که جواب از جمیع مشارکات در وے دو مرتبه باشد بعید بیک مرتبه باشد چون جسمِ
نامی واگر جواب در آن جنس سه مرتبه باشد بعید[۱] بدو مرتبه باشد چون جسمِ مطلق[۲] وعلیٰ هذا
ای دور تر ۱۲ وبعیدتر جنس از اجناس ۱۲

القیاس وابعدِ اجناس را جنس عالی خوانند چون جوهر[۳] در مثال مذکور واقربِ اجناس را جنس
ای قریب تر ۱۲

سافل خوانند چون حیوان درین مثال وآنچه میانِ جنس عالی و سافل باشد آنرا جنسِ
متوسط خوانند چون جسمِ نامی وجسمِ مطلق دریں مثال این ست بیانِ آن جزو که تمام
جهت متوسط ۱۲

مشترک هست واگر آن جزو حقیقتِ افرادِ تمام مشترک نباشد آنرا فصل خوانند زیراکه
میان ماهیت ونوع دیگر ۱۲

آن حقیقتِ افراد را تمیز کند از غیر تمیز جوهری خواه آن جزو مشترک نباشد اصلاً چون
ذاتی ۱۲ میان ماهیت ونوع دیگر ۱۲

ناطق[۴] که مخصوص ست بحقیقتِ افرادِ انسان پس این حقیقت را از همه ماهیات تمیز میکند این
انسانی ۱۲

را فصل قریب خوانند وخواه مشترک باشد[۵] اما تمام مشترک نباشد که بوی نیز تمیزِ حقیقت شود

از بعضی ماهیات چون حساس و این را فصلِ بعید خوانند بالجملہ فصل ممیز یست جوہری

پس کلی جنس ست ۱۲

پس او کلی باشد کہ در جوابِ ای شیٔ ہو فی جوہرہ[۲] واقع شود فصل بدان کہ نوع را

معنی دیگر ست کہ آں را نوعِ اضافی خوانند و او ماہیتی[۳] ست کہ جنس مقول شود بر وی

بنابر آں کہ نوعیت او باضافت مافوق خود است ۱۲

و بر ماہیتِ دیگر در جواب ماہو چون انسان کہ مقول شود بروی و بر فرس حیوان در

جوابِ ماہو و نوعِ اضافی شاید کہ نوعِ حقیقی باشد چنانکہ گفتم و شاید کہ نباشد چوں

نسبت میان ہر دو نوع عموم و خصوص من وجہ است ۱۲ چوں انسان کہ آں مادہ اجتماع ست ۱۲

حیوان کہ نوعِ اضافی جسم نامی ست و جسم نامی کہ نوعِ اضافی جسم ست و جسم کہ نوعِ اضافی جوہر ست

واما آں کلی کہ از حقیقتِ افراد خارج ست اگر مخصوص بیک حقیقت باشد آں را

خاصہ خوانند واو حقیقت را تمیز کند از غیر تمیز عرضی پس او کلی باشد کہ مقول شود در جواب

ای شئ ہو فی عرضہ چوں ضاحک نسبت بانسان واگر مشترک باشد میانِ دو

قیدای شئ ہو خارج می کند نوع وجنس وعرض عام راچنانکہ بالا گذشت ۱۲

حقیقت یا پیشتر آں را عرضِ عام خوانند چوں ماشی کہ مشترک ست میانِ انسان و

[illegible]

حیوانات پس کلیات منحصر شد در پنج نوع وجنس وفصل وخاصہ وعرضِ عام فصل معرف

بر چہار قسم ست اوّل حدِ تام وآں مرکب باشد آں از جنسِ قریب وفصلِ قریب چوں

حیوانِ ناطق در تعریفِ انسان دوم حد ناقص وآں مرکب باشد از جنسِ بعید وفصل

[illegible]

قریب چوں جسمِ نامی ناطق یا جسم ناطق یا جوہرِ ناطق در تعریفِ انسان سوم رسم تام وآں مرکب

باشد از جنسِ قریب وخاصه چوں حیوانِ ضاحک در تعریفِ انسان چهارم رسمِ ناقص و
آں مرکب باشد از جنسِ بعید وخاصه چوں جسمِ نامی ضاحک یا جسمِ ضاحک یا جوہرِ ضاحک
در تعریف انسان وشاید که رسمِ ناقص مرکب باشد از عرضِ عام وخاصه چوں موجودِ ضاحک
[illegible]
در تعریف انسان وشاید که مرکب باشد از عرضیات فقط که مختص باشد جمله عرضیات
بحقیقتِ واحد چوں ماشٍ عَلیٰ قَدَمَیہِ عَرِیضُ الاَظفَارِ بادِی البَشَرَۃِ مُستَقِیمُ القَامَۃِ ضَحّاکٌ بِالطَّبعِ در
یخرج به الماشی علی اقدام اربعة ۱۲ یخرج به المستورة البشرة بالشعر ۱۲
تعریفِ انسان وپیشِ اہلِ اصول وعربیت معرف را با جمیع اقسامش حد خوانند فصل
اہل نحو و یعنی معانی بیان ۱۲ بلا تخصیص بحد تام و ناقص وغیرہما ۱۲
در تعریفات استعمالِ الفاظ مجازیه ومشترکه جائز نباشد مگر وقتیکه قرینه واضح بوده باشد فصل

بدانکه دانستنِ حقائق موجودات چوں انسان وفرس وماننده آن وتمیز کردنِ میانِ اجناس وفصول
[illegible]
آں حقائق ومیانِ اعراضِ عامه وخواص اینها در غایت اشکال ست ودانستن مفهومات اصطلاحیه
[illegible]

وتمیز کردنِ میانِ اجناس واعراض عامہ ومیان فصولِ وخواصِ اینہا آسان ست چوں
مفہومِ کلمہ واسم وفعل وحرف ومعرب ومنصرف ومانندِ آں فصل چوں فارغ شدیم ازمباحث
که در کتب نحو وغیرہ ۱۲
تصورات شروع کردیم در تصدیقات، ہمچنانکہ در تحصیل تصوراتِ نظریہ محتاج بودیم بدو چیز
یکی بیان موصل بتصور دیگر آں قول شارح ست با اقسام خود کہ آن معرفات اربعہ ست
چنانکہ دانستی ۱۲
ودیگر بیان کلیاتِ خمس کہ قولِ شارح ازاں مرکب شود ہمچنان در تحصیلِ تصدیقاتِ نظریہ محتاج
چنانکہ شناختی ۱۲
ایم بدو چیز یکی بیان موصل بتصدیق دیگر کہ آن حجت ست باقسامِ خود دیگرے بیان
[illegible]
قضایا کہ حجت ازاں مرکب شود ناچارست کہ بیانِ مباحثِ قضایا مقدم باشد بر
ای موضع ۱۲
مباحث حجت پس می گوئیم کہ قضیہ قولیست کہ صحیح باشد تصدیق وتکذیب قائلِ وے قضیہ
ای محمول ۱۲ ای ایجابیہ و سلبیہ ۱۲
بحسبِ معنے مرکب باشد از چہار چیز محکوم علیہ ومحکوم بہ ونسبتِ حکمیہ بایجاب یا بسلب وفرقِ

میان نسبتِ حکمیه و حکم در صورتِ شک ظاهر می شود که در آنجا نسبتِ حکمیه[۱] ہست و حکم
ای در شک ۱۲
نیست زیرا که شک در وی ست و حکم نیست[۲] و قضیه بر سه قسم ست حملیه و شرطیه
متصله و شرطیه منفصله زیرا که محکوم علیه و محکوم به در قضیه اگر مفرد باشد یا در حکمِ مفرد باشد[۳] آن قضیه را حملیه
ای مفرد بالفعل ۱۲
خوانند خواه موجبه باشد چوں زید قائم ست و خواه سالبه چوں زید قائم نیست و اگر محکوم علیه
و محکوم به مفرد یا در حکمِ مفرد نباشد آن قضیه را شرطیه خوانند پس اگر حکم باتصال ست شرطیه[۴]
چه دریں تعبیر بالفاظ مفرده ممکن نیست ۱۲
متصله خوانند خواه موجبه چنانکه گوئی اگر آفتاب برآمده باشد روز موجود ست خواه سالبه
چنانکه گوئی نیست اگر آفتاب باشد شب موجود باشد و اگر حکم[۵] بانفصال آن ست آن قضیه را

---

[۱] ای نسبت تقییدیه که بباشد بسبب آن یک دو طرف قید دیگر را از غیر حکم. برآں و همین ست تقسیر مورد

شرطیہ منفصلہ خوانند خواہ موجبہ چنانکہ گوئی ایں عدد زوج باشد یا فرد و خواہ سالبہ چنانکہ

کہ دریں جا حکم بسلب انفصال ست ۱۲

گوئی نیست چنیں کہ ایں عدد زوج باشد یا منقسم بمتساویین اطلاقِ حملیہ و متصلہ و منفصلہ

دریں جا تنافی در صدق و کذب باعتبار ذات ہر دو جزو او ست ایں قضیہ را منفصلہ حقیقیہ موجبہ عنادیہ نامند ۱۲

بر موجبات ظاہر ست و بر سوالب بواسطۂ آنکہ مناسب ست با موجبات در اطراف فصل

محکوم علیہ را در قضیہ حملیہ موضوع خوانند و محکوم بہ را محمول و آں لفظ کہ دلالت کند بر نسبتِ

بحملہ علی الاول ۱۲

لان [illegible] وقوع [illegible]

حکمیہ و حکم معاً آں را رابطہ خوانند چوں لفظ ہو در زید ہو قائم و لفظ است کہ در زید قائم ست

تسمیۃ الدال باسم المدلول او النسبۃ المدلول علیہا کانت رابطۃ فسمی الدال علیہا باسمہا مراۃ الشروح کہ رابطہ است [illegible] ۱۲

و حرکتِ کسرہ کہ در زید دبیر بالجملہ ہرچہ دلالت کند بر ربط میان موضوع و محمول آنرا

[illegible]

رابطہ گویند در قضیہ شرطیہ محکوم علیہ را مقدم و محکوم بہ را تالی خوانند فصل موضوع اگر در قضیہ

لتقدمہ و تاخرہ فی الذکر والرتبۃ فی المقدم ۱۲ مراۃ الشروح

[illegible]

حملیہ جزئی حقیقی باشد آں قضیہ را شخصیہ خوانند چوں زید نویسندہ است و زید نویسندہ نیست

[illegible]

واگر کلی باشد پس اگر بیانِ کمیت افراد نہ کردہ اند آن قضیہ را مہملہ[۱] خوانند چون انسان نویسندہ است وانسان نویسندہ نیست واگر بیانِ کمیّت افراد کردہ اند آنرا قضیہ محصورہ[۲] خوانند واین چہار قسم ست موجبہ کلیہ سالبہ کلیہ موجبہ جزئیہ سالبہ جزئیہ **فصل** قضایائے شخصیہ در علوم معتبر نیست وقضیہ مہملہ در قوتِ محصورہ[۳] جزئیہ ست پس قضایائی معتبرہ در علومِ حکمیہ محصوراتِ[۴] اربعہ ست **فصل** حرفِ سلب در قضیہ چون جزو محمول[۵] شود آن قضیہ را معدولہ[۶] خوانند چون زید نانویسندہ است واگر جزو نہ شود آن را محصلہ[۵] خوانند چون

موضوع در قضیہ

[۱] جہت اہمال بیانِ کمیت افراد ۱۲

[۲] چہ حکم در محصورہ یا بر کل افراد ست یا بر بعض آں و بر ہر تقدیر یا بایجاب یا بسلب ۱۲

[۳] چہ در علم از اشخاص بحث کردہ نشود ۱۲

ای معدولۃ المحمول ۱۲

زید نیست نویسنده فصل نسبت محمول باموضوع خواه بایجاب خواه بسلب شاید

لاشتمالها علی الضرورة ۱۲ مراة الشروح

که ضروری باشد یعنی مستحیل الانفکاک باشد آنرا قضیه ضروریه مطلقه خوانند چوں کل

انسان حیوان بالضرورة ولاشئ من الانسان بحجر بالضرورة وشاید که سلب ضرورت

پس حقیقت این نیست مگر بسلب حجریت از انسان ۱۲ قطبی ۱۲

از هردو طرف باشد آنرا ممکنهٔ خاصه خوانند چوں کل انسان کاتب بالامکان الخاص

من الجهتین ۱۲ یعنی فیهما

ولاشئ من الانسان بکاتب بالامکان الخاص موجبه وسالبه را معنی یکی ست یعنے

ای بالفعل ۱۲

ثبوت کتابت وسلب کتابت هیچ کدام انسان را ضروری نیست ویا از یک طرف

برابرست که موجبه باشد یا سالبه ۱۲

جهت عام بودنش از ممکنهٔ خاصه ۱۲

[illegible]

باشد که مخالف حکم اوست آنرا ممکنهٔ عامه خوانند چوں کل انسان کاتب بالامکان العام

یعنی سلبِ کتابت از انسان ضروری نیست و چون لا شئی من الانسانِ
بکاتب بالامکانِ العام یعنی ثبوتِ کتابت انسان را ضروری نیست و شاید که بدوام باشد یعنی
و فرق ست باعتبار لفظ نہ باعتبار معنی ۱۲
ہمیشگی بے اعتبار ضرورۃ آنرا دائمہ مطلقہ خوانند چون فلک متحرک دائما و شاید که بالفعل
لاشتمالها علی الدوام و عدم تقییدها بالوصف ۱۲ مرآة الشروح
باشد یعنی فی الجملہ و آنرا مطلقۂ عامہ خوانند چون کلُّ انسانٍ متنفسٌ بالفعل
ای نسبت محمول بالموضوع ۱۲

فصل عکس قضیۂ حملیہ آں باشد که محمول را موضوع کنند و موضوع را محمول بروجہیکہ
ایجاب و سلب و صدقِ اصلی محفوظ باشد پس موجبۂ کلیہ بموجبۂ جزئیہ منعکس شود

مثلاً ہر گاہ کہ کلُّ انسانٍ حیوان صادق شود بعض الحیوانِ انسان نیز صادق شود
ہم چنیں موجبۂ جزئیہ بموجبۂ جزئیہ منعکس شود مثلاً بعضُ الحیوانِ انسان صادق شود
بعض الانسانِ حیوان نیز صادق شود زیراکہ موضوع ومحمول باہم متلاقی شدہ
اند در ذات موضوع وشاید کہ محمول اعم باشد پس در عکس کلیہ صادق نباشد سالبہ
کلیہ کنفسہا منعکس شود چوں ضروریہ باشد مثلاً ہرگاہ کہ لاشئی من الانسان بحجر بالضرورۃ
ای نفس آں قضیہ ۱۲ — او بالدوام ۱۲
صادق باشد لاشئی من الحجر بانسان بالضرورۃ صادق باشد وسالبہ جزئیہ عکس ندارد زیراکہ

لَیْسَ بَعْضُ الحیوانِ بِانسان صادق است در عکسِ وے لیس بعض الانسان بحیوان صادق

نیست فصل نقیض قضیۂ دیگر باشد کہ باوے در سلب ایجاب و در کلیت وجزئیت

وجہت مخالف باشد بحیثیتی کہ صدق ہر یک لذاتہ مستلزم کذب دیگری باشد وکذب

ہرگاہ ان دو قضیہ محصورہ باشند مہملات جہت بودن آں در قوت جزئیات در حقیقت از محصورات ۱۲ لیس بحیوان ۱۲ بعض الانسان

ہر یک لذاتہ مستلزم صدق دیگری باشد پس نقیض موجبۂ کلیہ سالبہ جزئیہ باشد ونقیض سالبہ

لوجود اللزوم فیہما مراۃ الشروح ۱۲ بحیوان ۱۲ کل انسان

جزئیہ موجبۂ کلیہ باشد فصل قضیۂ شرطیہ متصلہ لزومیہ باشد اگر اتصال یا سلب

واو آنست کہ ثبوت وسلب در آں کردہ شود ۱۲ ایں فصل در اقسام شرطیہ واحکام آں نوشتہ ۱۲

اتصال ضروری باشد چنانکہ گذشت واتفاقیہ باشد اگر اتصال یا سلب

بوجود الاتفاق او الواقع بدون اللزوم ۱۲

وی ضروری نباشد چنانکہ اگر انسان ناطق ست حمار ناہق ست وقضیۂ منفصلہ

یا حقیقیہ باشد اگر انفصال در وجود و عدم باشد چوں این[لہ] عدد یا زوج باشد یا فرد یعنی
حقیقی جہت انفصال دریں قضیہ نامیدہ شد بمنفصلہ حقیقیہ ۱۲
ہر دو مجتمع نہ شوند و مرتفع نشوند یا مانعۃ الجمع[عہ] باشد اگر انفصال در وجود باشد چنانکہ گوئی این
چیز یا شجر باشد یا حجر یعنی ہر دو مجتمع نہ شوند لیکن ارتفاع شاید یا مانعۃ الخلو باشد اگر انفصال در
فقط ۱۲
عدم باشد چنانکہ گوئی زید یا در دریاست یا غرق نشود یعنی ہر دو مرتفع نشوند لیکن اجتماع
کہ زید در کشتی بود و غرق شود ۱۲ ہلکت شناوری ۱۲
شاید **فصل** تناقض[سہ] و عکس[مہ] در شرطیات بر قیاس حملیات معلوم شود **فصل** حجت بر سہ قسم ست
موصل الی التصدیق برابر است کہ ظنی بود یا قطعی ۱۲
یکی قیاس کہ آن استدلال ست بحال کلی بر حال جزئی چنانکہ گوئی کل انسان حیوان

[لہ] بدانکہ ہر منفصلہ حقیقیہ مستلزم

وکلُّ حیوانٍ جسمٌ فکلُّ انسانٍ جسمٌ پس استدلال کردی بحالِ حیوان که کلی ست
برحالِ جزئی وی که انسان ست دوم استقرار که آن استدلال ست بحالِ
جزئیات برحالِ کلی چنانکه گوئی هر یک از انسان وطیور وبهائم فک اسفل را
می جنباند در حال مضغ پس جمیع حیوان چنین باشند پس استدلال کردی
بالفتح خائیدن ۱۲
بحالِ جزئیاتِ حیوان که انسان وبهائم وطیور اند برحالِ حیوان که کلی ایشان ست
سوم تمثیل که آن استدلال ست بحالِ جزئی برحالِ جزئی دیگر چنانکه گوئی
نبیذ حرام ست بنا برآن که خمر حرام ست زیرا که هر دو جزئی مسکر اند فصل استقرار

وتمثیل مفیدِ ظن باشند وقیاس مفیدِ یقین باشد پس عمدہ در بابِ تحصیلِ تصدیقات

قیاس ست وآں عبارت ست از قولِ مؤلف از قضایا کہ لازم آید از وی لذاتہ قولِ

جہت افادہ جزم ۱۲

دیگر چنانکہ گوئی عالم متغیر ست وہرچہ متغیر ست حادث ست پس لازم آمد کہ

یعنی اقتران الحدود فیہ وہی الاصغر والاوسط والاکبر ۱۲

عالم حادث باشد وقیاس بردو قسم ست یکی اقترانی کہ دروی نتیجہ یا نقیض نتیجہ بالفعل

بل بالقوۃ ۱۲ یعنی استثنا کرنا یعنی حرف الاستثناء ۱۲

مذکور نباشد چنانکہ مذکور شد دوم استثنائی کہ دروی نتیجہ یا نقیضِ نتیجہ بالفعل مذکور باشد

در قیاس ۱۲ [illegible]

چنانکہ گوئی اگر این آدمی باشد حیوان باشد لیکن آدمی ست پس حیوان باشد لیکن

مثال اول ۱۲ ای قیاس عملی اقترانی ۱۲ [illegible]

حیوان نیست پس آدمی نیست فصل قیاس اقترانی یا حملی باشد یعنی مرکب از حملیات

مثال ثانی ست ۱۲

یا غیرِ حملی وقسمِ اوّل اظہر ست پس بروی اقتصار کنیم وآن برچہار نوع است زیراکہ

Scanned with CamScanner

نسبتِ میانِ موضوع و محمول چون مجہول باشد احتیاج افتد بمتوسطے کہ اورا باہر دو طرف

مطلوب ۱۲ موضوع و محمول ۱۲

ای جز اول از ان مطلوب ۔۔۔ قیاس عملی ۱۲

نسبت باشد تا بواسطۂ وی نسبتِ میان موضوعِ مطلوب و محمولِ آن معلوم شود آن را

ای مطلوب چون متغیر ۱۲

حدِّ اوسط خوانند چنانکہ موضوعِ مطلوب را اصغر خوانند و محمولِ وی را اکبر و حد اوسط

چون حادث ۱۲

اگر محمول شود اصغر را و موضوع شود اکبر را شکل اول خوانند و اگر عکس این شد آنرا شکل

وہو ہیئۃ حاصلۃ من احاطۃ الطرفین ۱۲ ای حد اوسط موضوع شود اصغر را و محمول شود اکبر را

رابع خوانند و اگر محمول شود ہر دو را آنرا شکلِ ثانی خوانند و اگر موضوع باشد ہر دو را آنرا شکلِ

ای موضوع مطلوب ۱۲

ثالث خوانند فصل شکلِ اول شرط انتاج آنست کہ صغریٰ وی یعنی قضیہ کہ مشتمل بر اصغر ست موجبہ

باشد تا افرادِ اصغر در اوسط مندرج شود وکبریٰ وی یعنی قضیۂ کہ مشتمل براکبر ست
اعم ست از آنکہ کلیہ باشد ۱۲

کلیہ باشد تا حکم از اوسط متعدی باصغر شود بہ یقین پس صغریٰ شکل اوّل ہمیشہ موجبہ باشد

وکبریٰ وی کلیہ وضروب نتیجہ وی چہار ست اوّل موجبتین کلیتین نتیجہ موجبہ کلیہ باشد
ایں ضرب سوم ست ۱۲ چوں کل انسان حیوان وکل حیوان جسم فکل انسان جسم ۱۲

دوم موجبۂ جزئیہ صغریٰ یا موجبۂ کلیہ کبریٰ نتیجہ موجبۂ جزئیہ باشد سوم موجبۂ کلیہ صغریٰ
چوں بعض الحیوان انسان وکل انسان ضاحک فبعض الحیوان ضاحک ۱۲
ایں ضرب دوم ست در واقع ۱۲
کل انسان حیوان ۱۲

باسالبہ کبریٰ نتیجہ سالبہ کلیہ باشد چہارم موجبہ جزئیہ صغریٰ باسالبہ کلیہ کبریٰ نتیجہ
ولاشیئ من الانسان بحجر ۱۲ بعض الحیوان انسان ۱۲ لاشیئ من الانسان بصاہل ۱۲

سالبہ جزئیہ باشد پس شکل اوّل منتج محصوراتِ اربعہ است وشرطِ شکل ثانی آنست کہ
ای صغریٰ وکبریٰ ۱۲

مقدمتین وی مختلفتین باشد درایجاب وسلب یعنی یکی موجبہ باشد ودیگرے سالبہ

وکبریٰ وی کلیہ[1] باشد وضروب نتیجہ وی نیز چہار[2] ست اوّل موجبہ کلیہ صغریٰ وسالبہ کلیہ
اعم ست ازیں کہ موجبہ بوَد یا سالبہ ۱۲

کبریٰ چنانکہ ہمہ ج ب است وہیچ از آ ب نیست پس ہیچ از ج آ نیست دوم عکس این
انسان ۱۲ حجر ۱۲ انسان ۱۲ حیوان ۱۲
انسان وحیوان ۱۲
یعنی سالبہ موجبہ کلی

چنانکہ ہیچ از ج ب نیست وہمہ آ ب ست پس ہیچ از ج آ نیست سوم موجبہ جزئیہ
ناطق ۱۲ جماد ۱۲ ناطق ۱۲ کلیہ کبریٰ ۱۲

صغریٰ وسالبہ کلیہ کبریٰ چنانکہ بعض ج ب است وہیچ از آ ب نیست بعض ج آ نیست
انسان ناطق ۱۲ شجر ۱۲ ناطق ۱۲ انسان ۱۲

چہارم سالبہ جزئیہ صغریٰ وموجبہ کلیہ کبریٰ چنانکہ بعض ج ب نیست وہمہ آ ب پس
ناطق ۱۲ حیوان انسان ۱۲

بعض ج آ نیست پس[3] نتیجہ شکل نیست الا سالبہ اما کلیہ[4] واما جزئیہ وشرط[5] شکل ثالث آنست
انسان ۱۲ حیوان

که صغری وی موجبه باشد ویکی از مقدمتین وی کلیه باشد وضروب وی شش ست سه منتجِ ایجابِ جزئی وسه منتجِ سلبِ جزئی وآن سه که منتجِ ایجابِ جزئی اول موجبتین کلیتین

این ضرب موجود است در واقع

چنانکه همه ب ج است وهمه ب آ است دوم صغری موجبه جزئیه وکبری موجبه کلیه چنانکه بعض ب ج است وهمه ب آ است سوم صغری موجبه کلیه وکبری موجبه جزئیه چنانکه همه ب ج است وبعض ب آ است پس نتیجه این هر سه ضرب بعض ج آ ست

وآن سه که منتج سلب جزئی است اول موجبه کلیه صغری وسالبه کلیه کبری چنانکه همه ب ج ست وهیچ از ب آ نیست دوم موجبه جزئیه صغری وسالبه کلیه کبری چنانکه بعض

جماد ۱۲

ب ج است وهیچ از ب آ نیست سوم موجبه کلیه صغریٰ[۵] وسالبه جزئیه کبری چنانکه همه

حیوان ۱۲ ناطق ۱۲ حیوان ۱۲ این ضرب ششم ست ۱۲

ب ج ست وبعض ب آ نیست ونتیجهٔ هر سه ضرب این ست که بعض این ست

انسان ۱۲ حیوان ۱۲ ضاحک ۱۲ یعنی بعض حیوان حجر نیست در ضرب اول وبعض ناطق جماد نیست در ضرب دوم وبعض حیوان ضاحک نیست و ضرب سوم و ضروب نتیجه سلب جزئی ۱۲ محمد زکریا

ف وشکل رابع بعید[۵] ست از طبع پس اورا نیاوردیم[۶] اما قیاس استثنائی بر دو قسم

شرطی ۱۲

است یکی اتصالی ودوم انفصالی اتصالی آن ست که مرکب باشد از متصله لزومیه

با وضع مقدم وآن را نتیجه وضع تالی باشد چنانکه گوئی که اگر این جسم انسان باشد

منتج وضع تالی ست ۱۲

حیوان باشد لیکن انسان ست پس حیوان باشد یا مرکب از متصله لزومیه با رفع تالی و

[illegible]

آنرا نتیجه رفع مقدم ست چنانکه گوئی در مثال مذکور لیکن حیوان نیست پس انسان نباشد

---

[۵] در شفا مرقوم ست که شکل ثانی و شکل ثالث اگرچه بعکس کبریٰ یا صغری جانب شکل اول میشود اما وقتیکه موضوع خاص

و اما انفصالی آن ست که مرکب باشد از منفصلهٔ حقیقیه با وضع احد الجزئین این را

شرطیه ۱۲

نتیجهٔ رفع جزو دیگر باشد و با رفع احد الجزئین این را نتیجه وضع جزو دیگر باشد پس اورا چهار

نتیجه باشد چنانکه گوئی این عدد یا زوج ست یا فرد لیکن زوج ست پس فرد نیست لیکن

منتج باشد ۱۲

فرد ست پس زوج نیست لیکن زوج نیست پس فرد باشد لیکن فرد نیست پس زوج باشد

منتج بود ۱۲ منتج بود منتج باشد ۱۲

یا مرکب باشد از منفصلهٔ مانعة الجمع با وضع احد الجزئین اورا نتیجهٔ رفع جزو دیگر باشد

جهت امتناع اجتماع

پس اورا دو نتیجه باشد چنانکه گوئی این جسم یا شجر ست یا حجر لیکن شجر ست پس حجر نیست

[illegible]

لیکن حجر ست پس شجر نیست یا مرکب باشد از منفصلهٔ مانعة الخلو با رفع احد الجزئین اورا نتیجهٔ

پس در مانعة الجمع رفع منتج وضع دیگر را نیست جهت امکان خلو ۱۲

وضع جزو دیگر باشد پس نتیجهٔ اورا دو است چنانکه گوئی این جسم یا لا حجر ست

یا لا شجر لکن حجر ست پس لا شجر باشد لکن شجر ست پس لا حجر باشد تمام شد